

Олександра Ковальова

Голоси з минулого (Спогади)

1. Перші кроки

Людей часто вабить сам дух спогадів, хай навіть недостовірних, переформатованих свавіллям часу, зі зміщеним фокусом відображення і т.п. У спогадах з дитинства панує хаос дитячої уяви. Та це не зупиняє нікого. Надходить якась фатальна вікова межа і всі починають щось згадувати-пригадувати...

Над усім моїм раннім дитинством височіє світла постать баби Явдохи, на якій у нашій родині трималося все. Вона була моральним авторитетом для багатьох родичів та сусідів, могла язиком очищати людям очі, коли туди потрапляв остюк чи якась колюча скіпка, чи ще щось, збризувала недужого водою через ніж, знімаючи з нього нервову лихоманку та різні вроки. Лікувала пристріт, багато дитячих хвороб. Оскільки я вдалася хворобливою, то для мене вона наварювала відвари з різних цілющих трав, виливала все це в бездонне жлукто, вкидала туди мене і накривала рядниною. Я хитрувала, робила маленькі щілинки, щоб перевести дух.

Баба Явдоха була невеликого росточку, але силу в руках мала неміряну. Вона походила з бідної родини, де спільно проживало дев'ятнадцять душ. Звісно, для роботи в полі вони потребували не одного коня і не одного вола, а десятки коней та волів, за що їх пізніше розкуркулили та заслали на Соловки. Баба Явдоха з гіркотою похитувала головою і зітхала:

– Чомусь нікому не спало на думку назвати цю дружну родину колгоспом, ну, нехай, імені дедушки Калініна, і всім від того була б вигода. Ні, Сатані треба було все понищити – і людей, і худобу...

Сама баба Явдоха (у дівочтві Бублик) вже досить старою дівкою вийшла за такого ж пристаркуватого парубка Ілька Терентійовича Ковальова. Як тоді говорили, вони вийшли із затишної слободи Закотної, що притулилася до крейдяної гори на березі маленької степової річки Айдар, у розчахнутий на всі боки степ, де їм Ленін наділив землю. Те, що земля була від Леніна, підкреслювалося, вождь виконав свою обіцянку: землю – селянам. Оскільки обоє видалися в Бога і не ледачими, і розумними то дуже швидко обзавелися селянським достатком: сівалкою, молотаркою тощо. Дід Ілько привіз найкращих дубків, щоб звести справжній великий дім, а не хату-мазанку. А ще в діда Ілька були коні-змії, без яких не відбувалося жодне

весілля в усіх навколишніх селах та хуторах. Отже, достаток вони мали справжній. Зате й працювали ледь не цілодобово. Навіть мого батька Прокопа баба Явдоха народила в соняхах і в пелені принесла додому. Прокіп був другою дитиною, першою була дівчинка на ім'я Марія. Під кінець НЕПу вони справді досягли такого рівня достатку, що мали йти під розкуркулення. І грім ударив: до двору вдерлися активісти разом із сільськими п'яничками та місцевим бовдуром Савкою, якого від чужого добра аж корчити починало, бо сам був ледачим та заздрісним. «Гості» розтрозили сівалки-молотарки, забрали із собою коней, а дубки розтягли по всьому хутору, погрожуючи Сибіром та Соловками. Активісти пішли, а дід Ілько як упав посеред двору, так більше й не піднявся. Слово «активісти» відтоді набуло для всіх у родині якогось моторошного звучання, ніби йшлося про якихось вихідців із пекла. А тим часом малий Прокіп, сумуючи за батьком, який був для нього усім на світі, з яким вони їхали на вороних конях, мов громовержці поміж хмар, пішов провідати найріднішу душу, обняв хрест на могилі батька та так і заснув. Було це якраз на Покрову. Хлопця вже й сніг присипав, аж хуторянські молодіці, нишпорячи по байраках у пошуках терну та глоду, випадково натрапили на нього. Спершу думали, що вже мертвий, так він скрижанів та онімів, але вдалося його відтерти, відігріти, хоча слух до хлопця так і не повернувся. Пізніше якийсь військовий лікар трохи допоміг йому, він почав трохи чути... Іноді він з горя запивав і починав свій плач-молитву за батька та вороних коней. Слухати це було моторошно.

Моя мати (Марія Іванівна Шепітько) в голодомор залишилася круглою сиротою з маленьким братиком Івасиком на руках. Братика восьмилітня дівчинка не вберегла, за що картала себе усе своє життя. Зовсім змарнілу та виснажену її підібрали чужі люди, удочерили, щоб можна було безкарно знущатися та використовувати дитячий труд. Для своїх прийомних батьків вона була гірше, ніж наймичка. Коли почалася війна, вона додала собі віку і впросилася, щоб її взяли санітаркою на фронт. Війну пройшла до Берліна, у Польщі якась збочена патріотка не знайшла більшого ворога на боці совітів, як цю худеньку молодесеньку санітарку, облила її гасом і підпалила. Можливо, польську патріотку дратувала ще й мамина українська мова, це також не виключалося. Мама одержала таку кількість опіків, що була приречена на смерть, але дивом вижила (її виходила лікарка-єврейка, використовуючи мазі, які виготовляла за власними та успадкованими від пращурів рецептами, це був її особистий експеримент, яким вона пізніше дуже гордилася). Зла мама не тримала ні на кого, навіть на божевільну польську садистку. Вона вважала, що людські душі калічать обставини

життя, людей треба жаліти і прощати їм їхні гріхи. А ще мама була патологічно гостинною, мабуть, далися ознаки нестатки дитинства, хотілося всіх обдарувати, усім щось дати. «Якщо немає в подарунок для гостя чогось путнього, – говорила вона, – то треба поділитися хоча б якоюсь садовою чи городиною, бодай дати гарбуза...»

Я рано навчилася читати, не пригадую, щоб мені хтось у цьому допомагав. Коли моя сестра Ліда (старша на два роки) стала збиратися до першого класу, то до неї причепилася і я. Вчителі не перечили: «Хай звикає. Зиму, звісно, не витримає, але шкоди від цієї затії не буде. Наступного року їй буде легше звикати до школи». Так воно і вийшло.

Наступного року первачків узяв Павло Пилипович Бондар, якого учні поміж собою називали ніжно «Пепою». Це був дуже дивний чоловік. Він сильно кульгав на праву ногу, що не заважало йому бути одночасно в кількох місцях відразу: вдома (недалеко від школи), колгоспній конторі (поряд зі школою) і в самій школі. Він патологічно любив дітей. Якби його воля, він би з кожного велів зробити ікону і скласти відповідні молитви. Бо всі діти на це заслуговують, усі безмірно талановиті, добрі та унікальні. Хто потрапляв у його клас, той уже автоматично долучався до геніїв. У самого «Пепа» було два сини (старших за нас) та дівчинка Ніна (наша однокласниця). Його власні діти взагалі були супергеніями. Слід зазначити, що в житті вони цю високу довіру виправдали. Його дружина Галина Павлівна сприймалася всіма як справжня пані, хоча для такого статусу в неї не було жодних підстав: ані освіти, ані походження. Зате на ній вже здалека була помітна печать якоїсь нетутешньої величі: величава хода, манера говорити, особлива поважність. «Павлівна і за холодну воду не береться, – із якоюсь зачаєною заздрістю пліткували сусідки. – Як Павла на все вистачає?!» Ніна тільки зовні була схожа на матір, а насправді вона була дуже несміливою, тихою дівчинкою, ніяк не схожою на інших вчительських дітей.

З подачі старших дітей ми також поміж собою почали називати вчителя «Пепою». «Пепа сказав «Дос-с-силь!» – сичали ми одне на одного, щоб досягти в класі тиші та порядку, яких тут не було ніколи. Дисципліну насправді передусім порушував учитель. Здавалося, він сам щомиті накликав дух багатоголосся. А після уроків Пепа вчив нас грати на всіх інструментах відразу, хто на якому хотів або що кому діставалося: одночасно звучала мандоліна, гітара, балалайка, дудочка, навіть баян. З такою могутньою музичною базою ми всім класом вилізли на якесь свято аж на велику колгоспну сцену сільського клубу, чим просто шокували своїх батьків, ніяк

не готових до зіркового розгону своїх нічим не примітних чад. Мене моя мати підстерегла ближче до лаштунків і стягла вниз без особливого шуму та ганьби. Особлива ганьба дісталася хлопчику Льонці, якого його мати потягла через усю сцену посеред пісні, яку Льонька вперто доспівував, захлинаючись від плачу, тягнучи за собою мандоліну та намагаючись якось приховати від односельців мокрі штанці.

Льончин батько добряче відлупцював свою дурну жінку за те, що вона повелася, як тупа індичка, ні, щоб якось прикрити дитину, так виставила її на глум. Пепа зібрав з цього приводу батьківські збори, на яких стояв такий гвалт, що аж стара хата, в якій була розміщена школа, хиталася на всі боки. Ми перелякано заглядали у вікна та чекали, чим усе це скінчиться. Льончин батько лютував найбільше, він сердився на вчителя, що так необачно підставив дітей, на власну жінку-індичку, а під кінець прорік:

– Слава не для таких, як ми. А неслава сама нас знайде. Її шукати не треба.

Після зборів Пепа довго сидів, опустивши голову на руки, видно було, що на душі в нього кепсько. Потім до нього підійшла Ніна, поцілувала в щоку і повела додому... Ось таким був наш перший урок про славу та неславу.

Моїм особливим захопленням у ранньому дитинстві були мандрівки. Мандрувати я почала, ледь навчившись ходити. Можливо, мене так тягло в далеч, бо мені зовсім рано показав її батько, коли років два працював об'їждчиком. У нього був один кінь та одномісний екіпаж, де ми з ним вільно поміщалися вдвох. Пам'ятаю, як ми спускалися з шляху в Дубівець, а я водночас і захоплено, і перелякано кричала: «Ми в небо їдемо!». Поле плавно переходило в балку, балка в глибокий яр, там батько одного разу знайшов невелику криничку, трохи розрив її і забило джерельце. Ранньої весни він вишукував серед першої трави дику цибулю та дикий часник, який ми везли додому, мов коштовний гостинець. А ще понад чагарем накопували клубні ріпи, яка ранньою весною здавалася взірцем соковитості та свіжості. Таких поїздок було мало, зате вони запам'яталися на все життя. Пізніше посаду об'їждчика скасували, батько перейшов працювати обліковцем на ферму, а мене якісь могутні сили тягнули на Дубівець. Матері моїх одноліток сварилися з бабою Явдохою за те, що іноді хтось із дітей ув'язувався за мною. Мовляв, якщо ви хочете, щоб вашу Шурку загризли вовки, то ваше діло, а наших дітей не чіпайте. Баба мовчки стенала плечима: що кому судилося, того не обійдеш і не об'їдеш. Сильно сваритися з бабою

Явдохою ніхто не зважувався: «Явдоха щось знає...». Про стару ходили цілі легенди. Однією із найзагадковіших була оповідка про мерзлу ворону. Лише згодом, у дорослому віці, мені потроху вдалося розставити в цій історії все на свої місця. Лихопомного активіста Савку надто муляло, що Явдоха з дітьми так і не потрапила на Соловки. Одного разу, добряче напившись, він причалапав до нашої хати, підбравши по дорозі замерзлу ворону. Дурноверхий п'яндило розмахував нещасним птахом, як навіжений, стукав у вікна та двері і погрожував, що і самій Явдосі, і її дітям буде на Соловках, як оцій вороні. А він уже постаріється все організувати, як слід. Баба Явдоха терпіла-терпіла, потім вийшла з хати, в чому була, схопила отетерілого активіста за комір, підняла його високо над головою і тримала так довго, що він почав задихатися, а потім з розмаху кинула в замет, вирвавши з його рук нещасного птаха. Протверезілий наляканий активіст тікав із замета, не розбираючи дороги.

– Дарма ти, дурню, Бога не боїшся, – гукала йому вслід розгнівана баба Явдоха. – А буде тобі гірше, ніж оцій вороні.

Ворону діти відіграли, а Савку таки накрила кара Господня. Про невідступність Господньої кари на прикладі Савки часто розмірковував мій батько, коли перехиляв зайву чарчину, а бабуся квила над ним та примовляла: то не він плаче, то горілка плаче; не він язиком плете, горілка плете... Насправді ж батько згадував те, що переживали люди в ті страшні часи, про які пізніше згадувати було небажано і небезпечно. Людей загрибали просто так, як раніше загрибали зерно та худобу. А тут ще Савка донос написав. І на кого? На Івана-дурника. За Савчиним поданням належав хутірський божевільний до зінов'євців. Справа зайшла далеко, чоловік із району приїхав серйозний і непоступливий. Тільки-но він почав щось записувати, як в Івана-дурника рікою потекла з рота слина, а потім він раптом голосно зареготав, заклав чотири пальці в рот і засвистів, як розбійник.

– А ти так умієш? – звів блаженний на гостя свої чисті небесні очі, а за мить уже спав непробудним сном.

Так свистіти чоловік не вмів, зате лютувати вмів без міри. Від гніву він спершу весь сполотнів, потім почервонів, потім взагалі пішов плямами.

– З мене ще ніхто так не глумився, – просичав він так тихо, що аж миші застигли в норах. – Хтось має за це відповісти!

Савка, якого дурник побив минулого літа, аби той не вештався по хутірських городах, якраз підпирав спиною двері...

Що було далі, про те ще довго боялися не те, що говорити, а навіть думати. Де скінчив свої дні невстихарний Савка, не знав ніхто. Все, що трапилося, вважали помстою ворони, але і бабу Явдоху кривдити не наслідувалися, бо вона не проста, «щось знає»...

Батькова сестра Марія жила окремо. Її єдина донька Галя постійно десь училася, аж доки не вийшла заміж «на Донбас», де багато років працювала бібліотекаркою, навчаючись самостійно, оскільки вступати до вишу (як людина з-під окупації, 1939 р. н.!) не мала права. Була в тітки ще одна донька – Ліда, – років на два молодша за Галю, яка померла у війну ще зовсім маленькою, бо застудилася на осінньому городі, допомагаючи дорослим збирати картоплю. Судячи з розповідей родичів, ця Ліда була просто ангелом у дитячій подобі, тому й мою старшу сестру, яка народилася невдовзі після війни, назвали Лідією. Тітчин чоловік, Давид Корнієнко, у війну пропав без вісти. Хтось бачив його після війни у Канаді, але як воно було насправді, того ніхто не знав, до родини він не обізвався. Бабуся дуже жаліла свою обездолену доньку і, щоб їй було веселіше, посилала нас із Лідією до неї ночувати. У тітки Марії водилися відьми та ще різна нечиста сила, як, наприклад, її сусід дядько Михайло на прізвисько Міхель. Дядько провів кілька років у Німеччині на примусових роботах, там йому зробили операцію на горлі, поставили апарат, який він то вмикав, то вимикав. Хіба ж з нормальними людьми таке буває? Коли Міхель проходив вздовж межі з вилами в руках, вигукуючи німецькі слова, тітка Марія вклякала, де стояла, і починала голосити. Вона насправді панічно боялася свого сусіда. Чому? Ми її не запитували, а вона сама обходила тему сусіда десятою дорогою. Сусідка з іншого боку (на ім'я Марія, мабуть, половина жінок у селі носила саме це ім'я) також наводила страху, говорили, що на весіллі моєї мами вона обсіпала наречену кісточками терну та насінням різного бур'яну, щоб у родині не переводилося нещастя та негаразди. Слід зазначити, що її старання не були марними. Коли через багато-багато років моя мама померла на Великдень, цю Марію аж тіпало від заздрості та обурення, ось, мовляв, такі вони, сирітки, вміють домогтися свого у самого Господа-Бога...

Наша мама не зважувалася відверто перечити волі авторитарної свекрухи, але в душі вона була проти цього дитячого патронату над не зовсім адекватною тіткою. Її внутрішній протест, очевидно, наростав і от одного разу вона нечутно скрадаючись за нами до тітчиної хати, заховалася

в кущах смородини і час від часу заглядала у вікна. Коли «відьма» нарядилася і всілася на столі посеред хати, мати тихенько відсунула внутрішній засув і вдерлася до хати. «Відьмою» виявилася сама тітка, а ми з Лідою були в цій п'есі хоча й вдячними та довірливими, але дуже нерозумними глядачами...

Баба Явдоха мовчки сердилася на нашу маму, нам також не говорила нічого, а недужу тітку Марію невдовзі Галя забрала до себе «на Донбас» у велику шахтарську родину свого чоловіка, на жаль тітка Марія померла дуже рано...

Баба Явдоха гірко-гірко сумувала і за донькою, і за старшими онучками, ми з Лідою до їхнього рівня не дотягували. Ми обтяжували і без того важкі будні, мали купу недоліків, не завжди були достатньо слухняними, а Ліда відзначалася, як на свій дитячий вік, ще й дорослою розсудливістю, якою сама баба Явдоха відзначалася в меншій мірі. Коли в ній дозрівав до краю бунт проти буднів, вона садвила мене на плечі і ми з нею тікали «до слободи», де вона народилася і виросла. Для мене починалася казка... У слободі проживало стільки родичів, що обійти їх за один день не було змоги. Родичі були в основному збоку діда Ілька. У багатьох із них за хатами росли справжні рясні сади, яких у нас на хуторі за Сталіна не було ні в кого. Гарні сорти яблук та груш, вишні-черешні, смородина, малина, ожина. Звісно, й пеня за них платилася немала, але рубати давні сади тут не зважувався ніхто, їх тільки досаджували. Такі були традиції в цій давній казковій слободі. За садками починалася царина, за цариною річка. Майже за кожних відвідин баба усамітнювалася десь у кутку саду чи городу і вклякала в камінь. «Все, знову недогледіли, Явдоха вклякла надовго, – перешіптувалися стурбовані родичі. – Це так поробилося їй за Ільком. Ніколи ані сльозини не зронить, уся, мов з каменю».

Потім родичі любили згадувати, який тямущий та роботящий був Ілько Ковальов, яким багатим став у степу, які гривасті були його вороні коні. У колгоспі таких коней не буває. Нидіють вони в колгоспі...

З гостин баба Явдоха поверталася сумна та мовчазна, лиш тихенько проспівувала прокльони: «Ой, кляті-прокляті, усіх загубили, усіх угробили...»

Крім родичів у Закотному, у бабусі ще був рідний брат дід Макар (Макар Пилипович Бублик), який проживав на хуторі Березовому, від нашого хутора Бондаревого рукою подати. Я часто ходила до діда Макара вгості сама, іноді з сестрою Лідою. З Лідою ми ходили десь під кінець червня, коли

достигала шовковиця. Це окрема легенда в житті діда Макара. Шовковицю він посадив давно, ще коли в нього померла дружина, посадив як виклик усьому білому світові – посеред городу. Поливав, доглядав, як міг, щоб вироста вища і розлогіша за всі дерева навколо. Так і вийшло. Дідову шовковицю було видно звідусюди за цілий кілометр. Родила вона щороку, ягоди були крупні, деякі розміром із голуб'яче яйце. За смаком їм не було рівних на всі села та хутори навколо. Тож уся дітвора з навколишніх сіл бігла сюди зграями, витоптувала дідів город, а дід всідався на спеціальному пенькові-троні і з якоюсь зачасною дитячою радістю спостерігав за всі цим неподобством. Його довга сива борода розвіталася на вітрі, очі сльозилися, а він тихо сміявся і щось шепотів сам до себе. Дідові дві доньки виходили з хати, безнадійно похитували головами, зітхали і знову зачинялися у маленькій хатинці-куренику. Шовковиця – то була ще й помста їм за те, що не народили дідові онуків, ось тепер він і радіє чужим... Дідові доньки Марфа та Марія не встигли вийти заміж до війни, а з війни їхні наречені не повернулися. Дівчата мали ще й інше горе: вони мушили гнати череду колгоспних корів на схід і там здати їх на певній станції під довідку. Одного сонячного ранку німецький літак розбомбив їхню череду, молодий пілот летів так низько, що було видно, як він веселиться. Дівчата хотіли було заховатися в придорожньому рівчаку, він надібав їх і там, наставив пістолет і двічі вистрелив. Вони ще чули його дзвінкий сміх, а потім гул літака затихнув високо в небі. Дівчата вважали себе мертвими і дуже здивувалися, що на них не було навіть подряпинки. Льотчик просто посміявся над їхнім переляком. Край шляху корчилося кілька корів, інші паслися неподалік, але більшість розбіглася по лісах та перелісках, зібрати їх дівчата вже не могли, отже, ні про яку довідку й мови не могло бути. Дівчата зібрали всього п'ять корівок, з якими й вернулися на хутір. Люди корів розібрали, а дівчатам лишився страх перед розплатою, бо ніхто не вірив, що німець пробуде тут довго. Про корів таки згадали, дівчат тягали туди-сюди, але не засудили, лишили працювати в колгоспі...

Бабуся Явдоха називала діда Макара «билиною безотвітною», коли про нього заходила мова, їй на очі набігали сльози. Дід твердо дотримувався принципів: ні про що дбати не треба, що б проста людина не надбала, якісь іродяки прийдуть і відберуть. Баба Явдоха його не засуджувала, тільки скорботно зітхала. От і тепер, ми лише заікнулися, що йдемо на Березів, баба відвернулася, витерла щоки, наказала нам почекати, доки вона злаштує хоча б якийсь гостинець для брата. «Як знала, – шепоче стара, – приховала трохи пирогів та перепічок». Вранці баба посилала нас з Лідою збирати кізяки на

вигоні, тричі посилала, все їй було мало вогню для печі. Тож напекла багато всього, мабуть, приберігала для вечері, а тепер от підуть ті пироги з перепічками на Березів. Бабуся відкрояла ще чималий шматок свіжішого сала, зав'язала усе це в стару хустину і вирядила нас на дорогу: «Ідіть з Богом!».

Хата діда Макара причепилася між двома ставками, шовковицю видно ще з півдороги, нависла над хутором, як чорна хмара. Ми несміливо заглядаємо до двору, ніяких воріт у діда немає, є легенька хвірточка, яка не причиняється: заходь, хто хоче. Тітки сидять над ставком, ловлять рибу, помітивши нас, махають нам руками, ведуть до діда: «Ось він сидить, як намальований, шпаків пасе». Шпаків і справді багато, клюють ягоди, сік бризкає на всі боки, таке враження, що йде чорний солодкий дощ. Ми простягаємо дідові гостинця, він вибирає собі пиріг, посилає тітку Марфу на город за зеленою цибулиною, а тітку Марію за ножем до хати, та й починає хвалити нашу бабуся, що, мовляв, так пекти пироги та перепічки, як Явдоха, не вміє ніхто. Решту пирогів та перепічки він віддає своїм дівчатам, хай, мовляв, покуштують, може й самі навчаться готувати, як його сестра. Тітки заносять гостинець до хати, а з хати виносять два великих рядна, простилають по обидва боки шовковиці, приносять дві міцні довгі жердини і починають трусити гілля. І вже за мить на кожному рядні зводиться гора шовковиць. Тітки збираються наварити варення, ягоди такі солодкі, що й цукру не треба, запрошують нас на Покрову їсти білі млинці з чорним варенням. Нам вони накладають шовковиць у дві торбини, які ми ледве піднімаємо. «Нічого, – втішає нас тітка Марфа, – дійдете ось до лісосмуги, сядете, половину з'їсте, далі легше буде йти». Дід Макар дивиться на мої ноги і дивується: «Що ж це за новий чоботар збиткується над бондарянами?». Дід Макар раніше сам шив взуття, але давно покинув це ремесло, як і багато чого іншого. У мене справді один черевик більший за інший. «Та то в них там до Оксани Проньки один із амністованих пристав, взявся шити черевики», – пояснює тітка Марфа. Дід Макар стелить плечима: «Та хіба ж я що, хай шиє...»

У лісосмузі ми справді зупинилися і трохи спорожнили наші торби, аж тут на нас упали дві великі тіні. Ми злякано підскочили: до нас підійшли два незнайомих чоловіки, не наші і не з ближніх хуторів. Вони подивилися на наші руки, геть чорні від шовковиці, мабуть, такі ж і щоки, засміялися і мовчки рушили у бік Березова. Ми з Лідою переглянулися: може, то наречені наших тіток? Може, звідкись утекли і нарешті знайшли дорогу до хутора...

Спогади про молодші класи пов'язані не лише із цікавими уроками та грою на музичних інструментах. Ми були все-таки колгоспними дітьми. Отже, з літом пов'язані ще й спогади про збирання під пекучим сонцем жучка-черепашки. Ми обходили поля пшениці і набивали півлітрові пляшки черепашкою, від якої йшов такий сморід, що декого вивертало прямо на пшеницю. Хто назбирував мало цих неприємних жучків, отримував догану і йому додавали ще якоїсь роботи. Не меншим пеклом було й прополювання безкінечних рядків буряків, а восени вже по осінніх дощах та холодах ми ті буряки мали очищати, щоб їх можна було везти у район. Роботи для нас вистачало і вдома, і в колгоспі. Приємно було допомагати мамі біля корів, а коли вона мені дозволяла якусь дуже смирну корову подоїти, то вже було ціле свято. Мама була найкращою дояркою, якось її за досягнення в роботі нагородили поїздкою на ВДНГ до Москви. І тут з'ясувалося, що в матері немає ані чого взути, ані одягти. Добре, що стояли теплі літні дні, багато одягу не знадобилося, добросердні родичі та знайомі таки відшукали гуртом якусь пристойну сукню та черевики...

Мамі, звісно, треба було вчитися, вона була дуже здібною, але її біографію писали голодомор, війна, повоєнне лихоліття. А потім вона вже дбала про наше навчання. З п'ятого класу починалося ледь не доросле життя, нашим класним керівником призначили Ольгу Олексіївну Іващенко. Це була ще зовсім молода жінка дивної вроди: на голові – велика корона світлого русявого волосся, заплетеного в дві коси; великі сірі розумні очі дивилися проникливо, ніби читали тебе; матовий колір шкіри також свідчив про те, що ця врода не тутешня, не колгоспна. Ольга Олексіївна була заміжня, її чоловік, Андрій Петрович Іващенко працював агрономом, він був невисокий на зріст, іноді, особливо зі спини, його сприймали за хлопця-підлітка і це часто ставало об'єктом тупих сільських жартів. Ольга Олексіївна викладала всі предмети, навіть німецьку мову, яку почала вивчати разом із нами. Її чомусь дуже не любила наша шкільна директорка, яку в селі всі називали «кацапкою». Директорку звали Марія Іванівна, а її улюблена виховна теза звучала приблизно так: «Кик дам тібе, дик вилетішь за десятую дверь!». Пізніше вона одружила на собі показного сільського парубка, який щойно повернувся з армії і чесав по-кацапськи майже так, як вона сама. У заміжжі наша «кацапка» трохи присмиріла, а раніше дуже лютувала і от під такий напад люті домоглася, щоб нашу вчительку разом з нами перевели в школу до сусіднього села. Село Караяшник мало свою непросту історію, сюди ще за часів Катерини відсиляли покараних, звідси і назва. Якщо на нашому хуторі

жили помірковані недобитки куркулів, то тутешній народ був зовсім інший. Більшості з них було море по коліна, іноді хтось із цього неспокійного люду виривався у далекий світ і слід за ним засипали сніги. У нашому класі з'явилися учні не такі, як ми. Це були хлопці, які ледь не з пелюшок рушили в поля шукати німецькі міни та розмінювати їх. У того не було ноги, в іншого руки, ще в іншого ока. Ольга Олексіївна приставила нас до них репетиторами. Наші «підшефні» ставилися до нас досить поблажливо і хвалили нас за свої раптові успіхи у написанні диктантів чи у вирішенні контрольних завдань з математики. Хлопці мали досить розвинене почуття гумору. Ходити до школи було досить далеко, нові однокласники часто проводжали нас до пагорба, звідки наш хутір було видно, як на долоні. Ми йшли крізь замети, мов крізь тунелі. Це коли дорогу прочищав трактор. А коли дорога була не прочищена, то ми в тих заметах просто тонули. Останні хати хутора часто стояли засипані снігом поверх даху. Навесні дорога до Караяшника була набагато веселішою, її можна було зрізати стежкою через глибокий яр. Взагалі тут яри були повсюди, а хати ліпилися до схилів, мов ластів'ячі гнізда. Караяшник був багатий на мальовничі краєвиди на відміну від нашого хутора, який розташовувався просто посеред поля: ані яру, ані балки, ані якогось переліску, ані власних садів. До речі, з Караяшника був родом уже, на жаль, покійний чоловік моєї сестри Ліди – Віктор. Він був дуже легкий у спілкуванні, приятелюванні, родичанні. В останній рік свого життя (я на той час вже була повністю в обмежених можливостях пересування в просторі – відмовили ноги), він, мов щось передчуваючи, настійливо запрошував мене приїхати, щоб разом об'їздити місця дитинства, однак, мені це вже було не під силу, а допомогти не знайшлося кому. Лишився тихий незагойний смуток...

Коли мені виповнилося років сім-вісім, батько надумав будувати велику хату, бо жили ми в хаті-хліві, де за стіною нашої кімнати вже починалися помешкання для телят, корів, свиней, птахів. Хлів був довгий-довгий – через увесь двір. Це була ще хата діда Ілька, яку він так мріяв замінити теремом із дуба. Мій батько про дуби вже не мріяв, але й будуватися із глиняного саману, як усі в селі, не хотів. Тоді на допомогу прийшли мамині дядьки із Закотного, які працювали на крейдянному кар'єрі і підривали крейду. Ось так закотнянською та бондарянською толокою і звели нашу фортецю із крейди. Тоді люди охоче приходили на допомогу ближнім, збиралися всім селом місити глину на саман, допомагали копати глину на Дубівці, де її було море усіх сортів та кольорових відтінків. Спершу ми робили уроки, користуючись гасовими лампами та ліхтарями, але невдовзі до

села дійшла електрика, то вже була неймовірна розкіш. Восени та взимку надто мучив холод, бо не було ані дров, ані вугілля. Вугілля з'явилося значно пізніше. Рятувалися від холодів, хто як міг: тягли з поля бадилля соняхів, залишки стерні, вишукували на вигоні кізяки.

Оскільки садів у нас не було, то щоосені хутірські жінки ходили по ярах та байраках, визбираючи терен, чорнослив та глід. Особливо буйні кущі терну росли на зруйнованій садибі поміщиків Ковалевських. Це було досить далеко від нашого хутора, організовувався цілий похід, зате поверталися з повними мішками та торбами. Ще там росли чорнослив, алича, ліщина. Ціле багатство...

Останні класи середньої школи ми довчалися у великому селі Піски Новопокровського району, яке розташоване на лівому березі Айдару навпроти слободи Закотної, тобто ближче до степу. Школа була ще земська з давніми традиціями, доброю славою, досвідченими вчителями високого рівня. Треба було старатися, що ми й робили. Ми – це моя сестра Ліда (старша на один клас), однокласниця і подруга по хутору Катя Бублик та я. Коли я закінчувала школу, то з'ясувалося, що за успіхи в навчанні я мала отримати золоту медаль, але вчителька української мови і наша класна керівниця Настя Іванівна категорично виступила проти, мовляв, ця учениця не завжди уважно пише диктанти, може не написати на п'ятірку і зганьбить добру славу нашої школи, а диктанти відіграють на вступних іспитах вирішальну роль. Уся ця історія виросла в масштабний скандал районного рівня, за мене заступився М.Балясний, який спершу був директором школи в Пісках, а пізніше завідував районним відділом освіти в Новопокрові. Він був колишній фронтовик, герой, з його думкою рахувалися. Тож золоту медаль я отримала. Важче було отримати паспорт. Колгоспникам паспорти «не полагались», нам у цьому довго відмовляли, але ми свого таки домоглися...

Диктант мені писати не довелося, я мала витримати співбесіду з німецької мови. Мама поїхала разом зі мною до Харкова і тут ми дізналися, що на одне місце на спеціальність «німецька мова» подано 25 заяв. Такий високий наплив абітурієнтів пояснювався ще й тим, що цього року одночасно випускалися десятий та одинадцятий класи. Ми з мамою не знали, що згідно з лінією партії існувала пільга для дітей колгоспників, тобто, якась надія мерехтіла, але на той момент, коли я йшла на співбесіду, я відчувала себе приреченим, якого через півгодини повісять. У такому ж настрої чекала на мене мама. Рівень моїх знань з німецької мови на той час був у цілому непоганий, я вільно читала художні книги, не робила помилок на письмі,

писала вірші німецькою мовою, але я навіть уявлення не мала, що моя вимова викликає у співбесідника в кращому випадку велике здивування, а в гіршому обурення й насмішку. Над німецькою вимовою в школі з нами ніхто не працював. Про вимову я не мала жодного уявлення. Співбесіду проводив завідувач кафедри Віктор Іванович Каравашкін, одна викладачка та один дивний тип, як я тепер розумію, – пастух. Говорили про німецьку літературу, про захоплення молоді, про те, чим я займаюсь у тому випадку, якщо в ряди студентів не втраплю. Я чомусь, захлинаючись від хвилювання, почала їх заспокоювати, щоб їм за мене душа не боліла, зайнятися в мене є чим. Уже майже підібрана група корів, яку я буду доїти та доглядати. Щось розповідала про деяких корів, моїх улюблениць, поводитися незгірше вояка Швейка, що моїх візаві дуже розвеселило, навіть похмурий тип почав поглядати на мене зацікавлено, мабуть, не міг зрозуміти, чи людина й справді може бути такою дурною, чи хитра дівчина грає якусь роль. Ролі я, звісно, не грала, у пекельному настрої повернулася до мами, яка з відчаєм протерла до дірок залізничні квитки. Чомусь ми поверталися додому спершу залізницею до Сватового, потім автобусом до Старобільська, потім попутними машинами до нашого хутора. А незабаром прийшов лист з університету із запрошенням прибути на місяць раніше, щоб відпрацювати своє місце в гуртожитку. Це була подія в рамках усього хутора, адже я поступила вчитися не в якесь там ПТУ, а до найстарішого університету України та ще й на факультет іноземних мов! Мені передавали гостинці з інших хуторів, наприклад, відро меду з хутора Зеленого, від якогось далекого родича, якого я майже не знала, до нашого двору заносилися відра яблук, груш тощо. Це було визнання мого авторитету, яке мені пізніше не довелося звідати ніде й ніколи. Таких щедрих авансів життя мені більше не дарувало. Дарувало інші, але не такі щирі та несподівані...